GALIMI PRIVAČIŲ SAUGOMŲ TERITORIJŲ KONCEPCIJOS REALIZAVIMO MODELIAI LIETUVOJE

Raminta Povilaitytė, Ričardas Skorupskas

Vilniaus universiteto Chemijos ir geomokslų fakulteto Geomokslų instituto Geografijos ir kraštotvarkos katedra,
M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101 Vilnius

El. paštas: raminta.povilaityte@chgf.stud.vu.lt ; ricardas.skorupskas@gf.vu.lt

DOI: <https://doi.org/10.5200/GM.2020.2>

Povilaitytė R., Skorupskas R. POSSIBLE MODELS OF IMPLEMENTING PRIVATE PROTECTED AREA CONCEPT IN LITHUANIA. *Geografijos metraštis*, 53, 2020.

Abstract. Nowadays people are more aware of the importance of the surrounding nature: landscape, biodiversity, and natural resources. However, society is facing many ecological challenges, so individuals and communities are becoming more involved in conservation. While government is not always capable of providing the best care of nature and all its components, ordinary people, or non-government organizations “step up” and help them. One way of doing that is creating private protected areas. Many countries in the world have examples of this kind of protected areas’ governance type: some are more regulated in legal systems, some are less, but they all provide crucial benefits to conservation if managed properly. In Lithuania protected areas are governed only by the government but usually the lack of funds affects the quality of conservation. Because of that, it is necessary to analyse different mechanisms of creation of private protected areas, take examples from best practices in the world and consider implementing it in the national protected area system.

References 16. Figs 5. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: private land, private protected areas, national protected area system, Lithuania.

Įvadas

Saugomos teritorijos (toliau – ST) yra svarbus nacionalinės gamtinės aplinkos apsaugos ir tvaraus jos išteklių naudojimo strategijos komponentas. Daugelyje valstybių, taip pat ir Lietuvoje, didelė dalis žemės yra ne valstybinė, o priklausanti privatiems asmenims. Dėl šios priežasties ST steigimas ir dėl to gyventojams galimai atsirandantys ūkinės veiklos apribojimai dažnai gali kelti daug konfliktinių situacijų. Lietuvoje tik rezervatuose ir Kuršių nerijos nacionaliniame parke visa žemė priklauso valstybei, kai tuo tarpu kito tipo ST didesnė arba mažesnė dalis žemių yra privačios (Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas, 2001). Dalis gyventojų saugomas teritorijas supranta tik kaip draudimų sistemą (Problemos ir tendencijos, 2012), kadangi steigiant ST privačioje žemėje yra apribojama arba net visiškai draudžiama tam tikra veikla (Sakalauskaitė, 2009). Nors privatūs asmenys, kurių vykdoma miškų ir žemės ūkio veikla patiria apribojimus, turi teisę į kompensacijas (Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas, 2001), jos nėra pakankamos, dėl to kyla didelis visuomenės nepasitenkinimas, o požiūris į ST yra neigiamas (Problemos ir tendencijos, 2012). Nors laikui bėgant gyventojų požiūris į ST kinta, tampa palankesniu, tačiau minėti problematiškumo aspektai išlieka vis dar aštrūs.

Lietuvoje, kaip ir bet kurioje kitoje pasaulio valstybėje, finansiniai ištekliai yra riboti,

todėl išlikusioms gamtinėms bei kultūrinėms vertybėms, tarp jų ir ekosistemoms, išsaugoti nėra skiriama pakankamai lėšų. Žvelgiant iš šiandienos perspektyvų galima konstatuoti, kad jau yra pavienių nevyriausybinų nevyriausybinių organizacijų (toliau – NVO) inicijuojamų veiklų, kurios galbūt netolimoje ateityje sustiprintų valstybės ST sistemą arba net papildytų ją naujomis aukštą ekologinį potencialą turinčiomis teritorijomis. Toks ar panašus kelias yra vienas iš galimų vis aštrėjančių aplinkosauginio pobūdžio konfliktų sprendimo būdų, kuris netolimoje ateityje galėtų paskatinti **privačių saugomų teritorijų** (toliau – PST) įteisinimą Lietuvoje. PST galėtų užpildyti spragas jau esamų ST sistemoje – jas galima būtų tikslingai kurti ten, kur apsauga yra labai reikalinga, bet valstybė dėl kažkokių priežasčių to padaryti negali (Stolton ir kt., 2014). PST gali veikti ir kaip buferinės zonos prie esamų ST arba kaip jungiamieji koridoriai tarp jų migruojančioms rūšims, tokiu būdu būtų užtikrinamas visavertis gamtinio karkaso (ekologinio tinklo) funkcionavimas (Hannah, 2006). Be viso to, visuomenės įtraukimas į gamtos vertybių tausojimą gali stiprinti valdžios ir gyventojų bendradarbiavimą, kelti žmonių sąmoningumą ir padėti pakeisti vyraujančią neigiamą požiūrį į ST ir jų kuriamus apribojimus.

Šio straipsnio tikslas – apžvelgti ir susisteminti įvairių valstybių patirtis steigiant privačias saugomas teritorijas ir, remiantis tuo, apsvarstyti galimą šių teritorijų integravimą į Lietuvos saugomų teritorijų sistemą. Šiam tikslui pasiekti buvo iškelti tokie uždaviniai: 1) apžvelgti pasaulinę PST steigimo patirtį, 2) susisteminti skirtingus įvairiose valstybėse taikomus mechanizmus, 3) pasiūlyti galimus PST koncepcijos realizavimo modelius Lietuvoje.

Straipsnio pagrindą sudaro mokslinės, teisinės ir kito pobūdžio su analizuojama tema susijusios literatūros šaltinių, statistinių duomenų analizė ir susisteminti apibendrinimai. Daugiausia apžvalgai naudoti Pasaulinės gamtos apsaugos organizacijos leidiniai, kadangi apie PST vis dar nėra daug duomenų: nors šis reiškinyje egzistuoja jau ganėtinai ilgai, tačiau daugelyje valstybių privati, be vyriausybės įsikišimo veikiančių teritorijų savininkai neprivalo teikti veiklos ataskaitų ar net užregistruoti tokių teritorijų. Dėl to iki šiol tokių teritorijų vertinimas yra daugiau sąlyginis, o statistiniai duomenys atspindi tik nedaugelio šalių pavyzdžius. Nepaisant to, nagrinėjant įvairius literatūros šaltinius ir juos sisteminant, yra įmanoma matyti bendras tendencijas – kokie mechanizmai veikia geriau ir efektyviau, turi daugiau apčiuopiamos naudos ne tik valstybei ar privatiems asmenims, bet ir gamtinėms sistemoms, kurios tokiu būdu įgyja atitinkamą apsaugos režimą.

Privačių saugomų teritorijų steigimo mechanizmų analizė

Pasaulinė gamtos apsaugos organizacija privačią saugomą teritoriją apibrėžia kaip bet kokio dydžio žemės plotą, kuris: 1) valdomas bioįvairovei išsaugoti; 2) saugomas su arba be oficialaus valstybės pripažinimo; 3) priklauso ar kitaip yra apsaugotas privačių asmenų, bendruomenių, įmonių ar nevyriausybinių visuomeninių organizacijų (Privately Protected Areas, 2019). Privačios bet kurio išvardytu atveju neturėtų reikšti uždaros, aptvertos tvoromis ar kažkaip kitaip atribotos nuo visuomenės. Pasaulyje yra daug PST, kurios atviros visuomenei, nors teisiškai tokiomis neprivalo būti (Langholz, 2010). PST yra finansiškai palankesnė alternatyva valstybei atstovaujančioms institucijoms, kurios dažnai neturi pakankamai resursų vykdyti aplinkos tausojimą, kadangi priežiūros, išlaikymo ir saugojimo išlaidos yra apmokamos privačių savininkų (Ladle ir kt., 2014). Tyrimai rodo, kad privati valdyti saugomą teritoriją yra tris kartu pigiau nei valstybei (Hora ir kt., 2018). Privatūs asmenys yra

suinteresuoti gauti pajamas ir iš ekoturizmo (Borrini-Feyerabend ir kt., 2013), todėl investuoja lėšas į turizmo infrastruktūros gerinimą. Be ekonominės naudos, PST pastebimai prisideda prie aplinkos apsaugos. Nors nėra jokių oficialių programų, privačiai saugomos teritorijos gali jungti ir stiprinti ryšį tarp atskirų valstybinių saugomų teritorijų. Pavyzdžiui, Čilėje saugomų teritorijų sistema yra netolygi, nemaža dalis potencialiai vertingų teritorijų palikta nesaugoma. Bent 65 proc. nesaugomų žemių yra privačios, todėl PST steigimas yra labai svarbus siekiant tolygiai išplėtoti saugomas teritorijas ir apimti kaip įmanoma didesnį plotą gamtinių požiūriu vertingų teritorijų. Kitas svarbus aspektas – greitas reagavimas. Valstybės valdomas ST įkurti gali trukti daug metų, kol įvyks derybos ir bus priimti sprendimai. Tai gali kelti grėsmę teritorijoms, kur gamtinių vertybių degradacija ir teritorijos antropogeninis įsavinimas vyksta greitai, dėl to teritorijos vertė gali sumažėti, kol vieta bus paskelbta saugoma. Privatūs savininkai gali daug greičiau įsigyti ar panaudoti žemę, išsaugodami ją nuo sunaikinimo. Pavyzdžiui, Kolumbijoje NVO reaguoja į staigius tausojimo poreikius ir su vyriausybės parama įsteigia privačią saugomą teritoriją (Stolton ir kt., 2014).

PST steigimą privačioje žemėje galima skirstyti pagal steigimo iniciatorių, valstybės paramą ar jos nebuvimą ir teisinį šalies reglamentavimą (Lausche, 2011). ST steigimas gali būti paskatintas dviejų skirtingų iniciatyvų: savanoriškos (privataus asmens, įmonės, bendruomenės, NVO) arba valstybės. Valstybė steigdama saugomą teritoriją dažniausiai stengiasi kompensuoti gyventojams, jei jų žemėje yra steigiama tokia teritorija. Tuo tarpu kai iniciatyva yra savanoriška, ją stengiamasi skatinti ir paremti įvairiais finansiniais ir nematerialiniais būdais. Be to, savanoriškai steigiama PST gali turėti tris skirtingus teisinio reglamentavimo lygmenis. Ji gali būti įsteigta ir nesant suformuotai teisinei bazei, tačiau gali būti suformuojama ir naudojant įvairius teisinius dokumentus arba net įtraukiant ją į nacionalinę ST sistemą (1 pav.).

I. Vyriausybės iniciatyva steigiamos saugomos teritorijos privatiems asmenims priklausančiose žemėse

Steigimas. Visuomenės labui valstybė gali įsteigti ST, kuri apima privačią žemę, laisvai pasirinkdama, ar kompensuoti žemės savininkams, ar ne. Privalomi apribojimai taikomi daugelyje šalių. Pavyzdžiui, Brazilijoje visos kaimiškos vietovės privalo racionaliai naudoti natūralius išteklius ir saugoti aplinką, tačiau valstybė to nekompensuoja (Stolton ir kt., 2014).

Ypatybės. Valstybėse, kur didžioji dalis žemės priklauso privatiems asmenims (būdinga Europai), privačiai žemei taikomi naudojimo apribojimai, savotiški apsaugos servitutai (dažnai be žemės savininko sutikimo), kurie leidžia atsakingoms valstybinėms institucijoms taikyti bendrus aplinkosauginius apribojimus nepaisant nuosavybės teisių. Danijoje, nors tokie servitutai taip pat yra taikomi, privatūs asmenys gauna kompensacijas, kurios apskaičiuojamos atsižvelgiant į dėl ūkinės veiklos nevykdymo, įsteigus toje teritorijoje ST, prarastas pajamas (Lausche, 2011).

Panaši sistema galioja ir Lietuvoje. Pagal Saugomų teritorijų įstatymo 32 straipsnio 4 punktą: „Žemės savininkams bei valdytojams, kurių žemės valdose steigiama nauja saugoma teritorija, keičiamas esamos saugomos teritorijos statusas arba nustatyti veiklos apribojimai realiai sumažina gaunamą naudą arba uždraudžia anksčiau vykdytą veiklą, išmokamos kompensacijos. Jų apskaičiavimo ir išmokėjimo tvarką nustato Vyriausybė.“ (Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas, 2001).

Nors tokia praktika yra taikoma daug kur, nesant adekvačioms kompensacijoms arba visai be jų, dažnai kyla visuomenės nepasitenkinimas.

1 pav. Galimi privačių saugomų teritorijų steigimo būdai (I – skirtingos iniciatyvos, IIa – teisiniai lygmenys)

Fig. 1. Possible mechanisms for the establishment of private protected areas (I – different initiatives, IIa – legal levels)

II. Savanoriška iniciatyva steigiamos privačios saugomos teritorijos

a. Savanoriškai, be jokių teisėškai įpareigojančių dokumentų, apribojama gamtinei aplinkai kenkianti veikla

Steigimas. PST galima steigti ir be valstybės įsitraukimo. Tokiose šalyse kaip Brazilija, Meksika ar Namibija privatus asmenys arba bendruomenės suvokia natūralios aplinkos vertę ir svarbą, todėl saugo ją, apriboja ar net visiškai nutraukia žalojančią veiklą vien iš altruistiškų paskatų. Ypač Brazilijoje visuomenė siekia išsaugoti tropinius miškus, matydama, kad valstybė viena to neišgali padaryti. Šalia to, dažnai vystomas ekoturizmas, kad tokios teritorijos išsilaikytų, būtų padengiami administravimo, priežiūros kaštai. Daugiau tokių PST pavydžių gali būti visame pasaulyje, tačiau tokios teritorijos nėra įteisinamos ir dokumentuojamos, todėl sunku sužinoti jų tikrą kiekį, bendrą plotą ir būklę.

Ypatybės. Savanoriškai steigiamos PST visiškai priklauso nuo žemės savininko valios, kaip ji bus prižiūrima, kokiais tikslais ir kiek tie tikslai atspindės realius ir aktualius aplinkosaugos tikslus. Net ir vykdant efektyvų, saugomų teritorijų reikalavimus atitinkantį tausojimą, nėra užtikrinamas ilgalaikis išsaugojimas. Pasikeitęs žemės savininkas gali pakeisti žemės naudojimo pobūdį. Svarbu ir tai, kad, be valstybės paramos ar sąlygų palengvinimo steigėjams, tokias teritorijas išlaikyti yra sudėtinga, ypač jei jas steigia ne organizacija, o privatus asmuo. Pavyzdžiui, augant Kinijos ekonomikai, kilo gyventojų susirūpinimas, kad aplinkai išsaugoti

yra skiriama per mažai dėmesio ir pinigų. Taip kilo iniciatyva kurti PST, tačiau buvo susidurta su sunkumais. Kinijoje visa žemė priklauso valstybei, todėl steigėjai žemę turi nuomoti ir patys padengti visas tokios teritorijos išlaikymo išlaidas, kadangi valstybės paramos negaudavo. Laikui bėgant, dauguma tokių teritorijų „išnykdavo“ (Stolton ir kt., 2014).

b. Savarankiškai nustatyti nuosavybės apsaugos apribojimai įforminami įpareigojančiais dokumentais, tačiau be saugomų teritorijų tarnybų įsitraukimo (teritorija netampa oficialios saugomų teritorijų sistemos dalimi)

Steigimas. Privačių juridinių asmenų ar NVO iniciatyva steigiamos PST yra saugomos įstatymo. Pasirašius įvairaus pobūdžio teisinius dokumentus (2 pav.), PST yra labiau apsaugotos nuo rizikos tapti trumpalaikė iniciatyva, įsigalioja tam tikri reikalavimai bei valstybės kontrolė. Tokių teritorijų steigėjai gali gauti įvairias mokesčių lengvatas, kitokias paskatas ar pagalbą iš valstybės.

Ypatybės. Nors steigiant tokias teritorijas valstybė jas pripažįsta, jos netampa nacionalinės saugomų teritorijų sistemos dalimi. Joms nėra taikomi tokie pat griežti reikalavimai kaip valstybės saugomoms teritorijoms, teritorijos valdytojai turi daugiau laisvės ir savarankiškumo vystant veiklą, kol ji nesikerta su nustatytais tausojimo tikslais. Nepaisant to, kad tokios PST turi teisinį statusą, jų vertinimas yra taip pat sudėtingas, kadangi ne visos šalys renka detalesnius duomenis apie jas. Dažniausiai tokios teritorijos yra tik įtraukiamos į nacionalinį registrą, kuris byloja tik apie jų egzistavimą.

c. Savarankiškai nustatyti nuosavybės apsaugos apribojimai ir savanoriški susitarimai laikytis vyriausybės procedūrų, kad teritorijos galėtų būti įformintos arba pripažįstamos saugomomis teritorijomis nacionalinėje saugomų teritorijų sistemoje

Steigimas. Steigimo mechanizmai gali būti panašūs arba sutapti su tais pačiais, taikomais II b būdu. Šis lygmuo išsiskiria tuo, kad PST yra įtraukiama į nacionalinę ar vietinę (savivaldybių įsteigtą) ST sistemą. Tokios teritorijos turi pasižymėti dideliu vertingumu.

Ypatybės. Nacionalinėje sistemoje esančioms PST galioja tie patys reikalavimai kaip ir valstybinėms. Vykdoma griežta kontrolė, monitoringas, steigėjai turi teikti ataskaitas.

Teisiniai mechanizmai. Tiek II b, tiek II c būdai apima įvairius teisinius įsipareigojimus, kurie užtikrina gamtos apsaugą ir kiek įmanoma tinkamesnę teritorijos panaudojimą. Šie įsipareigojimai gali būti įvairūs ir dažnai šalyse naudojami ne po vieną, o derinant įvairius mechanizmus, kuriuos galima suskirstyti į tris grupes:

1. Susitarimai su vyriausybe;
2. Vyriausybės arba privačių asmenų perleistas žemes valdo aplinkosaugos organizacijos;
3. Konkrečiai PST steigti ir aplinkai tausoti kuriamos organizacijos (Mitchell ir kt., 2018; Borrini-Feyerabend ir kt., 2013; Stolton ir kt., 2014; Lausche, 2011).

Susitarimai su vyriausybe. Šiuolaikiniai saugomų teritorijų teisės aktai, į kuriuos ketinama įtraukti naujus valdymo metodus saugomose teritorijose, turėtų numatyti dviejų rūšių teisinius susitarimus tarp vyriausybės ir suinteresuotos šalies. Vienas iš jų yra teisinis susitarimas, kartais vadinamas *tausojimo susitarimu*, kuriame nurodomi pagrindiniai apsaugos tikslai, saugomų teritorijų kategorija ir kiti pagrindiniai šalių įsipareigojimai, kurie, tikimasi, išliks ir keičiantis tiek vyriausybei, tiek žemės savininkams. Tokių susitarimų įsipareigojimai dažniausiai yra taikomi žemei, kaip turto vienetui, o ne jos valdytojui, todėl įrašomi į oficialų

2 pav. Įvairūs PST steigimo mechanizmai, pasitelkus teisinę sistemą

Fig. 2. Different legal mechanisms for establishing PPA (private protected area)

žemės registrą kaip akto dalis (Mitchell ir kt., 2018). Pietų Afrikos Respublikoje yra įteisinta daugybė skirtingų susitarimo variantų, kurie išdėstyti hierarchiškai. Kiekviename lygmenyje didėja žemės savininko išpareigojimas, biologinės įvairovės svarba ir aplinkosauginių institucijų investicijos. Biologinės įvairovės tvarkymo vietos, išskyrus žemiausią kategoriją, yra saugomos teisiškai įpareigojančiu žemės savininko ir gamtos saugos tarnybos susitarimu. Šis susitarimas galioja tam tikrą laikotarpį (iki 99 metų) arba yra neterminuotas. Susitarime apibrėžiami įvairūs reikalavimai, kaip turėtų būti tvarkoma ir prižiūrima ST, ir žemės savininkai yra tikrinami kasmet. Svarbu, kad PST kurtųsi ne tik ten, kur privačiam asmeniui norisi išsaugoti jam svarbią vietą, bet ir ten, kur ekosistemų vertė yra santykinai aukšta, bet dėl privačios žemės nuosavybės vyrovimo nėra saugoma valstybės. Dėl šios priežasties Australijoje yra skiriama vis daugiau finansinių paskatų, kad būtų galima pasirašyti tausojimo susitarimus ypač jautrioje bioįvairovės vietose. Valstybiniu lygmeniu yra skiriamos mokesčių lengvatos, tačiau į jas galima pretenduoti tik įvertinus teritorijos vertę ir atitikus valstybės nustatytus reikalavimus. Praktiškai tokiu pačiu principu pasirašomi susitarimai ir JAV (Stolton ir kt., 2014).

Siekdamos skatinti visuomenę pasirašyti tausojimo susitarimus, kai kurios šalys įsteigia **tausojimo programas**, kurios apima ne tik tokio susitarimo pasirašymą, bet ir vėliau teikiamą pagalbą, paramą ir apibrėžia visą steigimo mechanizmą. PAR egzistuoja provincijų bioįvairovės išsaugoti programos, kurių tikslas identifikuoti vertingas žemės teritorijas ir bendradarbiaujant su žemės savininkais čia steigti PST. Valstybė kasmet vykdo tokių terito-

rijų auditą ir teikia paramą, kai tai yra įmanoma. Teritorija yra saugoma ne tik pasirašius susitarimą, bet ir dėl Saugomų teritorijų įstatymo. Suomijoje nuo 1996 m. valstybė išleido 185 mln. eurų privačių saugomų teritorijų steigimo programoms. Dešimtajame dešimtmetyje buvo įgyvendinamos valstybės pertvarkos, siekiant labiau remti žemės įsigijimą ir teikti kompensacijas žemės savininkams. Be to, miškų biologinės įvairovės programa (METSO 2003–2005) siekiama iki 2020 m. įkurti 96 tūkst. hektarų naujų saugomų teritorijų pietinėje Suomijoje. Pasinaudojus šia programa, nuo 2000 iki 2010 metų atsirado 5600 naujų privačių gamtos rezervatų. Iš viso jų yra apie 9000 ir papildomai 1300 teritorijų, kuriose saugomos buveinės ar rūšys (Stolton ir kt., 2014).

Kitas mechanizmas, *bendradarbiavimo teisinis susitarimas*, nustatobendro valdymo tvarką. Šis susitarimas apima pagrindinių teisių ir pareigų paskirstymą tarp valstybės ir privataus, juridinio asmens ar NVO. Priešingai nei tausojo susitarimai, jie gali būti keičiami arba atnaujinami. Šis susitarimas gali būti įgyvendinamas kartu su kitais teisiniais įrankiais: valdymo, stebėsenos planais ir tikslų įgyvendinimo užtikrinimo priemonėmis (Mitchell ir kt., 2018).

Vyriausybės arba privačių asmenų perleistas žemės valdo aplinkosaugos organizacijos. Asmuo gali atiduoti žemės naudojimo teisę aplinkosaugos organizacijoms, kad šios galėtų vykdyti tausojančią veiklą, tačiau nuosavybės teisė išlieka asmens rankose. Toks mechanizmas vadinamas *apsaugos servitutu*. Mainais už teisių perleidimą asmuo gauna kompensaciją. Servitutas gali būti naudojamas kaip apribojimas nuo teritorijos vystymo, kad būtų išsaugotas natūralumas, todėl toks teisinis dokumentas vadinamas neigiamu servitutu. Dar servitutas gali įpareigoti vykdyti tam tikrus veiksmus arba užsiimti konkrečia veikla, susijusia su aplinkos apsauga. Tokio tipo servitutas teisiškai apibrėžiamas kaip teigiamas (Lausche, 2011). Šis dokumentas yra taikomas žemei, kaip turto vienetai, todėl net pardavus žemę apsaugos režimas yra išlaikomas. Pavyzdžiui, Kenijoje servitutas numato žemės naudojimo pastovumą, nes jis yra įregistruojamas Aukščiausiąjame teisme. Paveldėtojai gali parduoti žemę, tačiau jos statusas negali būti keičiamas (Stolton ir kt., 2014). Aplinkos apsaugos servitutai yra palankiai vertinami valdžios institucijų, kadangi jie užtikrina aplinkos apsaugą, bet valstybei nereikia naudoti lėšų įsigyjant tą žemę. Žemės savininkams tai taip pat naudinga – žemė lieka jų, be to, kol paisomi apsaugos reikalavimai, savininkas gali žemę naudoti pagal savo poreikius (Lausche, 2011).

Pasaulyje stebima praktika, kad daugiausia PST steigia NVO ir įvairūs nacionaliniai fondai, kurių paskirtis yra būtent aplinkos apsauga ir jos saugojimas. Lotynų Amerikos šalyse tarp PST steigėjų vyrauja NVO, o kai kuriose šalyse tai yra vienintelis steigėjų tipas (Hora, 2018). Tokios organizacijos ne tik palaiko glaudžius ryšius su visuomene ir padeda užtikrinti PST ilgalaikiškumą, bet jos gali gauti lėšų ir iš įvairių labdarų arba donorų (Stolton ir kt., 2014). NVO gali rinkti lėšas, kuriomis pasinaudojusios įsigytų žemės arba gautų jos iš privačių asmenų ar kompanijų, kurie yra suinteresuoti prisidėti prie išsaugojimo, bet nėra pasiryžę patys kurti PST (Borrini-Feyerabend ir kt., 2013). Pietų Korėjoje „National Trust“ fondas gauna lėšų iš savanoriškų aukų ir tas lėšas panaudoja PST kurti. Įdomu tai, kad tokias teritorijas prižiūri pilietiškai gyventojai. O kad tokių organizacijų veikla būtų skaidri, JAV, pagal mokesčių kodeksą, steigti PST gali tik NVO, turinti labdaringos organizacijos statusą, o gyventojai savo žemę ar pinigus gali aukoti tik tokiai organizacijai (Stolton ir kt., 2014).

NVO žemes gali gauti ne tik iš privačių asmenų, bet ir iš valstybės. Australijoje NVO žemė yra suteikiama gaunant paramą iš nacionalinio rezervo. Tarp vyriausybės ir NVO yra sudaromas finansavimo susitarimas, kuriame nurodoma, kad turtas yra tvarkomas siekiant išsaugoti biologinę įvairovę, kokia bus vykdoma tvarkymo veikla ir kokia veikla yra netinkama. Daugelyje šių susitarimų numatyta, kad finansavimas turi būti grąžintas, jei nebus laikomasi nuostatų. Be to, visose sutartyse reikalaujama, kad nevyriausybinių organizacijų su atitinkama valstybės / teritorijos agentūra pasirašytų apsaugos sandorį per porą metų nuo pirkimo dienos. Kitas pavyzdys randamas Vokietijoje. Čia po šalies suvienijimo 1990 m. atsirado daugiau kaip 100 tūkst. hektarų žemių, kuriose seniau buvo karinio rengimo bazės, išnaudoti atviri lignito karjerai ir pasienio teritorijos. Kadangi valstybė neturėjo lėšų steigti čia saugomų teritorijų ir jas prižiūrėti, atidavė jas NVO kaip nacionalinio gamtos paveldo žemes (Stolton ir kt., 2014).

Abu šie metodai gali būti jungiami, o servitutai naudojami kaip alternatyva žemę atiduoti aplinkosaugos organizacijai. Šiuo būdu žemės nuosavybė išlieka privataus asmens rankose, tačiau yra tvarkoma NVO tausojimo tikslais. JAV apsauginius servitutus privačios žemės savininkai gali suteikti NVO ar valstybinei agentūrai, kurios yra laikomos servituto valdytojais. Taip yra apribojama namų statyba sklype, apsaugoma nuo reljefo keitimo vykstant kasybas ar kitų išteklių gavybą. Servitutas taip pat gali numatyti, kokia veikla galima miškuose, ir apriboti pokyčius istorinėms struktūroms. Bet kuri institucija, gavusi servitutą, turi elgtis pagal jame aprašomus reikalavimus (Stolton ir kt., 2014).

Konkrečiai PST steigti ir aplinkai tausoti kuriamos organizacijos. Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio NVO daugelyje pasaulio regionų ėmėsi vis aktyvesnio vaidmens užtikrindamos privačios žemės apsaugą tiek išsigyjant turtą, tiek tvarkant nuosavybę kitiems savininkams. Paprastai tokios NVO yra suformuotos kaip specializuotos privačios, ne pelno siekiančios labdaros asociacijos, vadinamos „žemės patikos fondais“ (ang. *land trust*), kurie valdo jiems perduotas ar patikėtas žemes ir kurie veikia trimis pagrindiniais būdais. Pirma, jie valdo, išlaiko ir tvarko žemę, kurią įgijo per aukas arba pirkę patys (paprastai už paaukotas lėšas). Antra, šie fondai aktyviai derasi su vyriausybės saugomų teritorijų agentūromis, kad jie už labai mažą kainą perimtų šias teritorijas, kurios būtų įtrauktos į nacionalinę sistemą. Jei teritorijos yra labai reikšmingos ir vertingos, bet valstybė neturi lėšų jas valdyti, pasirašomi bendradarbiavimo susitarimai. Trečia, patikos fondai vis aktyviau naudojami apsaugos servitutais ir prisiima papildomą atsakomybę stebėti privačių žemės savininkų prisiimtų įsipareigojimų vykdymą ir patvirtinti, kad žemės savininkai ir toliau gali gauti jiems priklausančias išmokas (Lausche, 2011). JAV nevyriausybinei organizacijai „The Nature Conservancy (TNC)“, veikiančiai žemės patikos fondo principu, priklauso didžiausia pasaulyje PST sistema, kurią sudaro daugiau kaip 1300 saugomų teritorijų (Borrini-Feyerabend ir kt., 2013). Ši labdaringa NVO buvo įkurta 1951 m. ir šiuo metu užsiima veikla 72 pasaulio šalyse. Ji ne tik vykdo įvairias aplinkosaugos programas, bet ir bendradarbiauja su privačių žemių savininkais, bendruomenėmis ir verslo įmonėmis, kad įkurtų vietines privačiai saugomas teritorijas (The Nature Conservancy, 2019). Vienoje iš Kanados provincijų, Britų Kolumbijoje, privačios žemės sudaro tik 10 proc. teritorijos, bet čia galima rasti 30 proc. labiausiai saugoti reikalingų rūšių įvairovę (Stolton ir kt., 2014). Šioje teritorijoje yra 35 žemės fondai, kurie saugo beveik pusę milijono hektarų žemės. Pats seniausias žemės fondas „Ducks Unlimited Canada“, skirtas saugoti pelkes, buvo įkurtas 1938 metais. Jo bendras biudžetas visoje Kanadoje per metus yra

daugiau kaip 70 mln. dolerių, iš kurių 90 proc. yra išleidžiama buveinėms saugoti, moksliniams tyrimams ir visuomenę šviesti. Būtent Britų Kolumbijoje šis fondas saugo apie 70 tūkst. hektarų žemės, kurią įsigijo apsaugos servitutų pagrindu, ir papildomai dar tiek pat žemės saugoma sudarius susitarimus su įvairiais valdžios organais (Land trust alliance..., 2019).

Žemės patikos fondus gali steigti ne tik NVO, bet ir privatūs bei juridiniai asmenys. Katalonijoje 1997 m. buvo įkurtas Teritorijų ir kraštovaizdžio fondas, kuris per 8 gyvavimo metus tapo didžiausia žemės saugojimo nevyriausybine organizacija šalyje ir sukūrė novatorišką požiūrį į gamtos apsaugą, ypač kalbant apie žemės įsigijimą ir valdymą tausojimo tikslais. Šį fondą įsteigė Katalonijoje įsikūręs bankas, kuris ir teikia pagrindinį finansavimą. Iki 2005 m. bankas skyrė apie 12 mln. eurų gamtos tausojimo projektams. Fondui priklauso 20 rezervatų, be to, valdo 70 kitų teritorijų (Rafa, 2005).

PST teisinės bazės svarba. Įvairūs šaltiniai (Stolton ir kt., 2014; Hannah, 2006; Langholz, 2010; Langholz, Lassoie, 2001) pažymi, kad didžiausios problemos susidaro būtent dėl to, kad PST neįtraukiamos į nacionalinę saugomų teritorijų sistemą. Kai tokios teritorijos steigiamos savanoriškai, nepasirašius jokių pasižadėjimų ar įpareigojančių dokumentų, dažniausiai girdimas susirūpinimas, kad jos yra laikinos: pasikeitus savininkui arba jam apsigalvojus, teritorija nebeliks saugoma. Dauguma PST yra valdomos fizinių asmenų, ir ateities valdymas priklauso tik nuo jų pasirinkimo. Privatūs rezervatai gali būti parduoti ar paveldėti žmogaus, kuris nesidomi gamtos tausojimu. Visuomenė reiškia susirūpinimą ir dėl to, kad jos interesai, t. y. gamtos saugojimas gali būti iškeistas į privačią naudą dėl teritorijose randamų išteklių, kurie gali tapti preke ir generuoti pelną ne visuomenei, o žemės savininkui. Pavyzdžiui, teritorijos yra perpildomos laukinių gyvūnų, kad šie būtų lengviau pastebimi tiek stebėtojams turistams, tiek medžiotojams. Be to, apgyvendinamos egzotinės rūšys už jų normalių paplitimo ribų, gyvūnų natūralus elgesys yra koreguojamas juos papildomai maitinant. Galiausiai, privačiuose zoologijos soduose gyvūnai gyvena nenatūraliomis ar netinkamomis, žiauriomis sąlygomis. Nors yra išimčių, mažai yra žinoma, kaip yra valdomos privačios teritorijos, kaip įgyvendinami saugojimo tikslai. Ekonominės naudos siekimas gali turėti neigiamos įtakos ekologiinei situacijai, ypač tose teritorijose, kurios išgyvena iš turizmo. Papildomų kelių, kitos infrastruktūros plėtra gali skatinti turizmą ekologinės būklės prastėjimo kaina. Žemės savininkai gali laisvai eikvoti išteklius, o ne juos saugoti. Kadangi daugelyje šalių nėra ne tik kontrolės sistemos, bet ir reglamentuojančių įstatymų, niekas negali to uždrausti. Kad būtų išvengta šių problemų, svarbu, kad valstybė įsitrauktų ir bent iš dalies kontroliuotų PST kūrimąsi ir veiklą, t. y. steigimas vykėtų aukščiau nurodytais 3 ar 4 lygmenimis.

Valstybės kontrolė. Nors privatūs asmenys, bendruomenės ar NVO gali norėti kurti PST dėl skirtingų motyvų: siekdami finansinės naudos (mokesčių lengvatų, pelno iš ekoturizmo), norėdami išsaugoti gamtinę aplinką ar jausdami socialinę atsakomybę (šventų vietų, čiabuvių buveinių išsaugojimas ir pan.), pagrindinis tikslas yra išsaugoti ir tausoti gamtinę aplinką bei jos išteklius (Borrini-Feyerabend ir kt., 2013; Stolton ir kt., 2014). Kad PST veiktų pagal paskirtį, šalia teisinių įsipareigojimų, valstybė vykdo tokių teritorijų kontrolę. Įvairiose šalyse tai realizuojama nevienodai. Meksikoje valstybė prižiūri, kaip PST valdytojams sekasi įgyvendinti tausojimo tikslus, kurie buvo numatyti pasirašant oficialius susitarimus. Tik įvertinusi, kad plano yra laikomasi, valstybė skiria paramą (Hora ir kt., 2018). Tuo tarpu Pietų Afrikos Respublikoje PST yra įtraukiamos į nacionalinę saugomų teritorijų tinklą, todėl joms yra taikomi tokie patys reikalavimai kaip ir valstybinėms ST. Aplinkos apsaugos departa-

mentas privalo tvarkyti visų saugomų teritorijų, įskaitant ir PST, registrą ir vykdyti kontrolę. Kaip ir PAR, taip ir Brazilijoje, Suomijoje, Australijoje bei Jungtinėje Karalystėje privačiose saugomose teritorijose gamtą saugo atitinkami įstatymai. Brazilijoje tokiose teritorijose leidžiama tik tokia veikla, kuri apima mokslinius tyrimus, ekoturizmą ir švietimą. Suomijoje dokumentuose apibrėžiami apsaugos tikslai, o teritorijų tvarkymo ir naudojimo nuostatos yra nurodytos taisyklėse. Vokietijoje nacionalinių gamtos paveldo objektų perdavimas labdaros fondams ir NVO grindžiamas sutartimis, kurios apima privalomus apsaugos tikslus, taip pat įpareigojimą parengti išsamius teritorijų valdymo planus. Nauji savininkai turi pranešti apie finansinę būklę, bet neprivalo oficialiai pranešti apie aplinkosauginių planų vykdymą. Tačiau federalinė vyriausybė pasilieka teisę vertinti šias vietas savo nuožiūra. Minėtos valstybės yra išsprendusios ir PST laikinumo problemą – pasirašytuose dokumentuose apibrėžiama, kad, net ir pasikeitus teritorijos savininkams, jos statusas nėra keičiamas (Stolton ir kt., 2014).

Kad būtų užtikrintas PST ilgalaikis ir efektyvus gyvavimas, svarbi ne tik kontrolė, bet ir **valstybės parama**. Pirmiausia, gyventojus galima skatinti ne tik steigti PST, bet ir „paaukoti“ žemę tausojimui siūlant ekonomines paskatas, kurios apimtų fiskalinių priemonių, daugiausia mokesčių lengvatų ir subsidijų, naudojimą, siekiant paveikti asmens, bendruomenės ir įmonių elgesį remiant saugomas teritorijas ir biologinei įvairovei išsaugoti. Tokios paskatos kartu su mokesčių atskaitymais gali padėti skatinti savanorišką PST kūrimąsi, kurios gali tarnauti kaip ST buferiai ar migraciniai koridoriai (Lausche, 2011).

3 pav. Valstybės paramos rūšys, skirtos PST steigti

Fig. 3. Possible types of government support for establishing PPA

Dažniausiai valstybės parama reiškiasi mokesčių lengvatomis ir kompensacijomis: Brazilijoje PST savininkai yra atleidžiami nuo kaimo turto mokesčių, gauna pirmenybę žemės ūkio kreditams, kompensacijoms. Suomijoje specialiai šiam tikslui sukurta gamtosaugos programa, kuri padeda steigti PST arba kompensuoti žemės savininkams, kurie dėl žemės „perleidimo“ netenka pajamų. Turbūt didžiausią naudą gauna JAV žemės savininkai: kai kur kolektyvinis mokesčio tarifas gali siekti 40 proc. gyventojų pajamų, todėl PST steigimas arba žemės „paaukojimas“ gali sutaupyti šimtus tūkstančių ar net milijonus dolerių. Vyriausybės parama gali būti teikiama ir nenaudojant valstybės biudžeto lėšų: Pietų Korėjoje PST savininkai turi teisę rinkti įvažiavimo mokestį, kuris padėtų padengti išlaikymo kaštus (Stolton ir kt., 2014). Be to, parama gali būti ne tik materialinė. Valstybė gali padėti valdyti PST teikdama techninę pagalbą, mokymus – kaip efektyviau tvarkyti saugomą teritoriją, padėti suprasti, kaip pasiekti tausojimų tikslų, taip pat paskirti specialistus, kurie padėtų esant reikalui (Lausche, 2011). Dėl to PST steigėjas jaučiasi esantis ne vienas, o didesnės bendruomenės dalimi. Tokia parama gali padėti megzti ryšius ir gerinti aplinkosauginį sąmoningumą visuomenėje (Mitchell ir kt., 2018). PAR aplinkos reikalų departamentas ir Pietų Afrikos nacionalinis biologinės įvairovės institutas (SANBI) teikia techninę ir koordinavimo paramą, o visoje šalyje yra sukurta bendruomenė, kuri dalijasi gerąja patirtimi tarp steigėjų ir nacionalinės valdžios (Stolton ir kt., 2014).

Galimi privačių saugomų teritorijų steigimo modeliai Lietuvos saugomų teritorijų sistemoje

Atlikta analizė ir apibendrinimai rodo, kad privačių saugomų teritorijų kūrimasis šalyje gali atnešti nemažai naudos ir padėti valstybei užtikrinti vientisą ir efektyviai veikiančią saugomų teritorijų sistemą. Nors pasaulyje nemažai valstybių, kuriose tokios teritorijos kuriasi savanoriškai ir be jokio teisinio statuso pripažinimo, tačiau tokiais atvejais nėra niekaip užtikrinama, kad gamtos apsauga yra efektyvi ir ilgalaikė. Todėl pirmas žingsnis kuriant PST sistemą turėtų būti **teisinės bazės sukūrimas** (4 pav.).

4 pav. Galimas privačių saugomų teritorijų sistemos modelis Lietuvoje

Fig. 4. Possible development of PPA system in Lithuania

Svarbu apibrėžti pačią sąvoką ir kriterijus, kuriuos atitikus, teritoriją būtų galima vadinti privačiai saugoma teritorija ir ją įteisinti. Kadangi Lietuvoje valstybės saugomos teritorijos yra išdėstytos ir privačiose žemėse, reikia apibrėžti ribą ir atskirti, kur privačioje žemėje saugojimas yra atliekamas valstybės, o kur privačios iniciatyvos. Apibrėžiant PST didesnę dėmesį reikėtų kreipti ne tik į nuosavybės teises, bet į tai, kas valdo bei saugo tą teritoriją. Ankstesniame skyriuje apžvelgti teisiniai mechanizmai rodo, kad žemė gali priklausyti tiek privačiam asmeniui, tiek valstybei, bet ją prižiūri ir tausoja nevalstybinės institucijos arba privatus asmuo. Apibrėžtumas reikalingas ir vėliau formuojant skatinimo bei paramos programas.

Teisiniai mechanizmai turėtų būti kuo įvairesni ir lankstesni, tačiau kuriami atsižvelgiant tiek į valstybės, tiek ir į privačios iniciatyvos poreikius. Mechanizmų kombinacijos gali atspindėti kryptį, kuria linkme valstybė nori kurti PST sistemą. Vieni mechanizmai labiau įgalina privačius asmenis kurti PST savo nuosavoje žemėje, kiti labiau skatina NVO kūrimąsi ir apgalvotą PST steigimą, kur to labiausiai reikia, treči gali ankstesnius jungti. Pasaulyje labiausiai vyrauja privačios saugomos teritorijos, įsteigtos būtent nevyriausybinių organizacijų dėl kelių priežasčių: NVO, galėdama pritraukti ir sukaupti didesnę paramos kapitalą, sugeba išsipirkti ar kitaip gauti didesnius kiekius žemės; gali lėšas nukreipti ten, kur yra didžiausias poreikis, ir geba konstruktyviau bei glaudžiau bendradarbiauti su vyriausybe. Nors privačių asmenų iniciatyva patiems kurti saugomas teritorijas savo žemėje yra pagirtina, tačiau gali neatitikti valstybės apibrėžtų kriterijų ir neturėti daug vertingųjų savybių.

Antras žingsnis – **skatinimo ir paramos mechanizmų kūrimas**. Praktiškai visos šalys, įteisinusios PST, vienaip ar kitaip padeda joms kurtis ir išsilaikyti. Dažniausiai yra taikomos mokesčių lengvatos, skatinamosios išmokos. Be to, labai svarbu, kad PST savininkai sulauktų ir specialistų pagalbos, kuri užtikrintų galimybę pasiekti aplinkosauginius tikslus ir saugomos teritorijos gyvavimą. Čia būtų galima sekti PAR pavyzdžiu. Kuo labiau PST steigėjas įsipareigoja tausoti žemę ir kuo efektyviau tai daro, tuo didesnė parama gaunama. Toks metodas gali apsaugoti nuo PST kūrimo vien tik dėl finansinės naudos. Be to, taip didesnės paskatos skiriamos ten, kur bioįvairovei ar kraštovaizdžiui itin reikalinga apsauga, bet valstybė neišgali ten įkurti ST. Priešingai nei gali pasirodyti, investuodama į PST sistemos kūrimą, valstybė gali sutaupyti lėšų. Vietoj to, kad pati steigtų ir prižiūrėtų naujas saugomas teritorijas, mokėtų kompensacijas privatiems žemės savininkams, kurių žemėje būtų steigiamos tokios teritorijos, valstybė galėtų skatinti ir teikti paramą NVO, kurios perimtų ST steigimą ir priežiūrą. Tokiu būdu visus steigimo ir administravimo kaštus padengtų ne valstybė, o NVO. Iš anksčiau minėtų pavyzdžių matyti, kad tokios organizacijos daugiausia išsilaiko iš įvairių aukų, kurias sudaro ne tik pinigai, bet ir pati žemė ar jos servitutai, todėl finansinė parama gali būti minimali arba daugiau apimti įvairias lengvatas.

Itin svarbu, kad PST padėtų užpildyti saugomų teritorijų sistemos spragas ir būtų steigiamos ten, kur teritorijų geoekologinis potencialas yra arba gali būti didžiausias, ir kurių dalims dėl antropogeninio įsavinimo grėsmės reikalinga skubi apsauga. Kaip ir minėta anksčiau, prie to smarkiai gali prisidėti aplinkosaugos tikslais kuriamos NVO, tačiau organizacijos turi būtų kontroliuojamos ir veikti laikantis steigimo tikslų. Tokios organizacijos turėtų būti pasirašiusios susitarimus su valstybe, o paramą gautų tik tuo atveju, jei laikytųsi susitarime numatytų aplinkosaugos tikslų. Kad būtų užtikrinti sąžiningumas ir skaidrumas, galima sekti JAV pavyzdžiu: suteikti servitutą ir perleisti žemę galima tik valstybės pripažintoms labdarinėms organizacijoms arba žemės patikos fondams.

Tiek teisinė bazė, tiek parama turi užtikrinti, kad **privačios saugomos teritorijos įgytų ilgalaikę apsaugą**. Todėl į apsaugos teisinę bazę turi būti įtraukiami nuostatai, kad žemės statusas nekinta savininkui persigalvojus, pardavus arba ją paveldėjus kitam asmeniui. Tokia tvarka yra įvesta Brazilijoje, Suomijoje, PAR, Kenijoje ir kitur tiek taikant apsaugos servitutus, tiek įvairius susitarimus su vyriausybe – teisiškai įpareigojus PST valdytoją išlaikyti teritorijos statusą ir naudojimo pobūdį bei režimą. Taip pat reikia užtikrinti, kad valstybė šias teritorijas padėtų išlaikyti finansškai.

PST integravimas į nacionalinę saugomų teritorijų sistemą. **Susipažinus su pasauline privačių saugomų teritorijų steigimo praktika ir šiuo metu funkcionuojančia LR saugomų teritorijų sistema, galima konstatuoti, kad** privačios saugomos teritorijos gali būti integruojamos į nacionalinę saugomų teritorijų sistemą (5 pav.) trimis skirtingais būdais. Kiekvienas iš žemiau išvardytų būdų reprezentuoja erdvinį ir organizacinį požiūriu kiek skirtingą privačių saugomų teritorijų santykį su esama valstybinių saugomų teritorijų sistema, kur kiekvienas variantas turi savo privalumų bei trūkumų, bet kiek detalesnis galimų PST steigimo variantų apibūdinimas turėtų padėti susiformuoti aiškesnį supratimą apie įvairiais aspektais efektyviausią PST integravimą į nacionalinę saugomų teritorijų sistemą. Pirmiausia,

5 pav. Galimi teritoriniai PST integravimo būdai į nacionalinę ST sistemą

Fig. 5. Possible spatial integration of PPAs into national PA system

PST galėtų būti formuojama ir gyvuoti teritoriškai nepriklausomai nuo valstybinių, o LR teritorijoje lokalizuotais gamtinio karkaso komponentais formuoti fizines jungtis su esamų valstybinių ST komponentais – (A atvejis) [VST] – [PST]. Antro varianto atveju valstybinės

ST su steigiamomis privačia iniciatyva, apimdamos atskiras teritorijas, gali formuoti savotiškus simbiotinius ryšius, t. y. integruodamosis ir tuo pačiu papildydamos viena kitą tik joms būdingomis stiprybėmis – aplinkosauginis arba organizacinis-administracinis efektyvumas. Pavyzdžiui, valstybiniame parke žemių turintis gyventojas savanoriškai be reikšmingos papildomos paramos gali pats apsispręsti ir tvarkyti teritoriją pagal saugomų teritorijų planavimo dokumentuose apibrėžtą apsaugos reglamentą, siekdamas aplinkosauginių tikslų, bendradarbiaudamas su valstybe, gaudamas iš jos paramą ir tuo pačiu mažindamas šių teritorijų išlaikymo kaštus. To paties varianto atvirkštiniu atveju, įsteigus didesnio ploto PST, valstybinės institucijos gali padėti koordinuodamos arba net iš dalies finansuodamos atskirus ST steigimo ir palaikymo procesinius veiksmus – (B atvejis) [VST (PST)] – [PST (VST)]. Remiantis trečiuoju modelio variantu, esamos ST sistemos tipologiniu pagrindu galėtų būti formuojamas bendras abu steigimo tipus apimantis saugomų teritorijų tinklas, jungiantis ir derinantis įvairių žemės valdytojų interesus – (C atvejis) [VST – PST]. Neatlikus detalios PST steigimo galimybių studijos, būtų sunku pasakyti, kuris iš pateiktų PST integravimo į LR saugomų teritorijų sistemą variantų būtų ekologiškai ir ekonomiškai labiausiai pagrįstas ir teisiniu aspektu priimtinausias. Šiuo metu akivaizdu tai, kad bet kurio varianto realizavimo atveju PST padėtų efektyviau formuoti teritoriškai vientisą saugomų teritorijų tinklą užpildydama esamas jo spragas ir tuo pačiu padėtų užtikrinti patikimesnę jose esančių vertybių apsaugą bei atkūrimą.

Išvados

1. Privačios saugomos teritorijos pasaulyje steigiamos siekiant užtikrinti efektyvesnę ir kokybiškesnę gamtinės aplinkos vertybių apsaugą. Tokios teritorijos gali papildyti esamą valstybinių saugomų teritorijų sistemą, santykinai greitai užpildydamos joje esamas spragas;
2. Remiantis pasauline praktika PST gali būti steigiamos taikant organizaciniu ir finansiniu požiūriu skirtingus principus. Praktiškai veikia daug įvairių mechanizmų ir būdų, kuriais PST yra teisiškai įtraukiamos į esamas valstybių saugomų teritorijų sistemas;
3. Svarbu, kad privačias saugomas teritorijas būtų skatinama kurti aukštą ekologinę vertę turinčiose teritorijose, kurios tuo pačiu galėtų tarnauti kaip esamų saugomų teritorijų buferinės zonos ir (arba) kaip ekologinio kompensavimo sistemos būklę optimizuojantys komponentai;
4. ST teisinė apsauga kartu su valstybės vykdomųjų priežiūros kontrole bei parama padeda užtikrinti PST vykdomos apsaugos efektyvumą ir ilgaamžiškumą;
5. Remiantis pasauline praktika, konstatuotina, kad NVO yra pagrindinės PST steigėjos pasaulyje, efektyviai vykdančios aukštos ekologinės vertės teritorijų apsaugą pašalindamos jas iš įprastinio ūkinio naudojimo ir konvertuodamos jas į saugomas teritorijas;
6. Lietuvoje, įvertinus esamos ST sistemos specifiką, galimi trys PST steigimo variantai, kurių realizavimo atveju steigiamos PST įgytų kiek kitokį santykį su jau egzistuojančia ST sistema, tačiau koks iš variantų būtų ekologiniu ir ekonominiu požiūriu labiau pagrįstas, galėtų atsakyti tik PST steigimo galimybių studija.

Literatūra

Borrini-Feyerabend, G., Dudley, N., Jaeger, T., Lassen, B., Pathak Broome, N., Phillips, A., Sandwith, T., 2013. *Governance of Protected Areas: From understanding to action*. Šveicarija: IUCN.

- Hannah, L., 2006. *Governance of Private Protected Areas in Canada: Advancing the Public Interest?* Viktorija, Britų Kolumbija: Viktorijos universitetas.
- Hora, B., Borsdorf, A., Marchant, C., 2018. Private Protected Areas in Latin America: Between conservation, sustainability goals and economic interests. *Eco.mont*, 10(01), p. 87-94.
- Ladle, R., Bragagnolo, C., Gama, G., Malhado, A., Root-Bernstein, M., Jepson, P., 2014. Private protected areas: Three key challenges. *Environmental Conservation*, 41(03), p. 239-240.
- Land trust alliance of British Columbia, 2019. <https://ltabc.ca/> [prisijungta 2019m. lapkričio 10 d.].
- Langholz, J., 2010. Global trends in private protected areas and their implications for the Northern Great Plains. *Great Plains Research: A Journal of Natural and Social Sciences*, 20, p. 9-16.
- Langholz, J., Lassoie, J., 2001. Perils and Promise of Privately Owned Protected Areas. *BioScience*, 51(12), p. 1079-1085.
- Lausche, B., 2011. *Guidelines for protected area legislation*. Šveicarija: IUCN.
- Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. Žin., 1993, Nr.63-1188; 2001, Nr. 108-3902.
- Mitchell, B. A., Stolton, S., Bezaury-Creel, J., Bingham, H. C., Cumming, T. L., Dudley, N., Fitzsimons, J. A., Malleret-King, D., Redford, K. H. and Solano, P., 2018. *Guidelines for privately protected areas*. Šveicarija: IUCN.
- Privately Protected Areas, 2019. <http://www.biodiversitya-z.org/content/privately-protected-areas> [prisijungta 2019m. spalio 5 d.].
- Rafa, M., 2005. Protecting nature and landscape in southern Europe: a social approach. *Parks*, 15(2), p. 61-66.
- Sakalauskaitė, J., 2009. *Žemės saugomose teritorijose teisinis režimas*. Magistro baigiamasis darbas. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
- Stolton, S., Redford, K. H., Dudley, N., 2014. *The Futures of Privately Protected Areas*. Šveicarija: IUCN.
- The Nature Conservancy, 2019. <https://www.nature.org/en-us/> [prisijungta 2019m. lapkričio 6 d.].
- Valstybinė saugomų teritorijų tarnyba, 2012. *Problemos ir tendencijos*. <http://www.vstt.lt/VI/index.php-r/51> [prisijungta 2019m. spalio 25 d.].

POSSIBLE MODELS OF IMPLEMENTING PRIVATE PROTECTED AREA CONCEPT IN LITHUANIA

Raminta Povilaitytė, Ričardas Skorupskas

Vilnius University, Faculty of Chemistry and Geosciences, Institute of Geosciences, Department of Geography and Land Management, M. K. Čiurlionio str. 21/27, LT-03101 Vilnius
E-mail: raminta.povilaityte@gmail.com; ricardas.skorupskas@gf.vu.lt

DOI: <https://doi.org/10.5200/GM.2020.2>

Summary

Like many countries in the world, Lithuania does not have unlimited resources, which often makes it difficult to establish or maintain new protected areas. One possible solution to this problem can be an establishment of private protected areas (PPAs) in Lithuania. IUCN defines a private protected area as any area of land that is (1) managed to conserve biodiversity; 2) protected with or without official recognition by the State; and 3) owned or otherwise protected by individuals, communities, businesses or non-governmental organizations. PPAs can provide many benefits – they can fill gaps in the system of existing protected areas, they can be purposefully created where protection is critically needed, but for some reason the government cannot protect.

The different mechanisms for establishing PPA on private land may be subdivided according to the initiators of establishment, government support, and legal regulation. The establishment of a protected area can be encouraged by two different initiatives: voluntary (individual, company, community, NGO) or the government. The government, when establishing a protected area, usually try to compensate landowners for creating protected area in their territory. But when the initiative is volun-

tary, efforts are being made to promote and support it in various financial and non-material ways. Also, the voluntary establishment of a private protected area can have three different levels of legal regulation. PPAs can be established without a legal recognition, as well as they can be formed using various legal documents or even included in the national system of protected areas. These legal mechanisms can vary widely and often are used combined. These mechanisms can be divided into three groups: legal agreements with the government; easements and covenants; land trusts or other environmental organizations designated for creating PPAs. For PPAs to function effectively, government control must be exercised. It is important to ensure that the primary purpose for PPA manager is to protect the environment and not to seek profit or other benefits. It is also important for the government to create an attractive system of encouragement and support so that such territories are established and can survive for a long time.

The analysis of different practices in many countries shows that although there are many countries in the world where such areas are created voluntarily and without any recognition of their legal status, there is no guarantee that nature conservation is effective and lasting. Therefore, the first step in the development of the PPAs system should be the establishment of a legal framework. It is important to define the concept itself and the criteria by which a site can be called privately protected and recognized. The legal mechanisms should be as diverse and flexible as possible. Combinations of mechanisms may reflect the direction in which the state wishes to develop the PPAs system. The second step is the creation of encouragement and support mechanisms. In addition, it is essential that PPAs owners receive specialist assistance to ensure that the environmental objectives are met and that the protected area is maintained. Both the legal framework and the support must ensure that private protected areas are long-lasting or even eternal. The legal system must include provisions that the status of the land does not change when the owner changes his mind, sells it, or inherits it. Finally, it is crucial that PPAs help fill the gaps in the protected areas system and be established where it is most needed.